

УДК 355.321

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/57-3-26>**Анжела СВЯРИЧЕВСЬКА,***orcid.org/0000-0002-0954-101X*

кандидатка педагогічних наук,

доцентка кафедри мовної підготовки

Інституту Військово-Морських Сил Національного університету

«Одеська морська академія»

(Одеса, Україна) *rugena@ukr.net*

ДЖЕРЕЛА ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто джерела та шляхи формування військово-морської термінології української мови. Встановлено, що у військово-морській термінології використовуються різноманітні іноземні запозичення, жаргонізми, емоційно-забарвлені елементи військової лексики. Військово-морська термінологія інтегрує в собі загальноморську та загальновійськову лексику (термінологію), які є взаємозумовленими та взаємозалежними. Формування військово-морської термінології здійснюється з урахуванням запозиченої з європейських мов (англо-саксонські, латинські та скандинавські запозичення, запозичення з грецької, італійської, голландської, іспанської, німецької та інших мов) лексики та міжнародної термінології. Ядро військово-морської термінології становлять запозичення з низки європейських мов та латинська основа. Крім того, її формують терміни англійської мови. Запозичені терміни стають джерелом створення численних похідних, що поповнюють і розширюють військово-морську термінологічну систему української мови.

Узагальнено, що військово-морська термінологія відображає ту частину морської та військової лексики, що співвіднесена з поняттями та реаліями військово-морського флоту, визначеними нормативними документами, зокрема Конвенцією про Міжнародне морське право. На основі запозичень з європейських мов утворюється термінологія кораблебудування, судноплавства та військово-морської служби. Визначено, що військово-морська термінологічна система української мови має певні особливості – у ній мінімізовані парадигматичні зв'язки, слабо представлені синонімічні, паронімічні, омонімічні відносини в термінології. Встановлено, що військово-морська терміносистема української мови характеризується міжгалузевою термінологічною синонімією. Багато термінів є одночасно і морськими, і військовими, і військово-морськими, однак у терміносистемі виникає значна кількість і власне військово-морських слів (торпеда, лінкор, ракетноносець).

Ключові слова: українська мова, військово-морська термінологія, терміносистема, запозичення, формування.

Anzhela SVARYCHEVSKA,*orcid.org/0000-0002-0954-101X*

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Language Training

Naval Institute of the National University «Odessa Maritime Academy»

(Odessa, Ukraine) *rugena@ukr.net*

SOURCES AND WAYS OF FORMATION OF THE UKRAINIAN LANGUAGE MILITARY NAVAL TERMINOLOGY

Article deals with the sources and ways of formation of the Ukrainian language military naval terminology. It has been determined that various foreign loanwords, jargons, connotative elements of the military lexicon are being used in the military naval terminology. The military naval terminology integrates in itself the general naval and general military lexicon (terminology), which are interrelated and interdependent. Formation of the military naval terminology is carried out taking into account borrowed from European languages (Anglo-Saxon, Latin and Scandinavian loanwords, loanwords from Greek, Italian, Dutch, Spanish, German and other languages) of lexicon and international terminology. The core of the military naval terminology consists of loanwords from a number of European languages and a Latin base. Beside that, English terms form it. Borrowed terms become a source for creating numerous derivatives that supplement and expand the military naval terminological system of the Ukrainian language

It has been summarized that the military naval terminology reflects the part of naval and military vocabulary that is correlated with the concepts and realities of the military naval fleet defined by regulatory documents, in particular the Convention on the Law of the Sea. Based on the loanwords from European languages the terminology of shipbuilding, shipping and military naval service is being created. It has been found that the Ukrainian language military naval terminological system has some peculiarities – it minimizes paradigmatic connections, weakly represented synonymous,

paronymic, homonymic relationships in terminology. It has been determined that the Ukrainian language military naval terminological system is characterized with the interdisciplinary terminological synonymy. Many terms are both naval, military, and naval military at the same time, but a significant number of actually military naval words (torpedo, battleship, missile carrier) appear in terminological system.

Key words: *the Ukrainian language, military naval terminology, terminological system, loanwords, formation.*

Постановка проблеми. Розвиток та вдосконалення військової науки, озброєння та техніки спричинюють утворення нової військової термінології. Не є виключенням і військово-морська термінологія української мови, яка пов'язана з соціально-історичним розвитком, розвитком військово-морської справи, науки та освіти. З моменту народження українського морського флоту і на всьому шляху його формування словниковий запас української мови активно поповнювався і поповнюється військово-морською лексикою. Становлення та розвиток системи української військово-морської термінології зумовлені екстра- та інтралінгвістичними чинниками. Причиною стає поява нових видів озброєння, нововведень у галузі матеріалів та спорядження, поява нових стратегій та методів ведення бою, розвиток кораблебудування, виникнення нових типів суден та деталей до них. У таких умовах військово-морська термінологія потребує дослідження шляхів її формування, певного унормування та подальшої імплементації у практичну діяльність військ та освітню діяльність вищих військових навчальних закладів.

Аналіз досліджень. У сучасних дослідженнях існує низка наукових пошуках, які присвячені формування морської термінології (Б. Богородський, С. Розан), де розкрито питання щодо: вивчення лінгвістичного аналізу термінів українського мовознавства (А. Бурячок, І. Кочан, Г. Мацюк, А. Москаленко, Т. Панько, Б. Якимович); розгляду морської термінології окремих періодів (княжої та козацької доби) (А. Варинська, А. Генсьорський, В. Горобець, П. Ковалів, Н. Корнодудова, М. Рогаль, Г. Халимоненко, М. Худаш та ін.); становлення і функціонування морської терміносистеми працював (Т. Михайленко); періодизації української морської термінології (Л. Туровська); етапи формування та семантики військово-морської термінології (О. Андріянова). Однак недостатньо вивченими залишаються деякі аспекти загальної проблеми української морської термінології та терміносистеми, зокрема джерела та шляхи формування військово-морської термінології української мови.

Метою статті є визначення шляхів формування військово-морської термінології української мови та потенційних джерел її поповнення.

Методи дослідження. У статті використано сукупність загальнонаукових методів (індукція та дедукція, методи аналізу та синтезу); власне лінгвістичні методи (метод дефінітивного аналізу), а також описовий метод та метод класифікації, які передбачають узагальнення та систематизацію аналізованого матеріалу з проблеми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Питання щодо місця термінології у системі загальної мови залишається дискусійним у сучасному мовознавстві. Науковці розподіляють словниковий склад мови на загальну та спеціальну лексику та відносять термінологію до спеціальної лексики, вважаючи її вторинною стосовно загальної, оскільки вона створюється штучно (Корнодудова, 2010). Однак, як доцільно зазначає О. Андріянова, хибним є твердження, що між термінологією і нетермінологією існує непрохідна прірва, що терміни складаються з інших звуків і не підпорядковуються граматичним законам цієї мови. Якби це було так, то термінологія не належала б цій мові і взагалі була б іншою мовою (Андріянова, 2011: 7).

Термінологія будь-якої галузі знань – це невід'ємна частина словникового складу мови. Вона не розвивається ізольовано, а функціонує з іншими пластами лексики. Тут відбуваються практично ті ж лексико-семантичні процеси, що й у загальній лексиці, однак з певними специфічними особливостями. Тобто термінологія – це частина загальнолітературної мови, що є джерелом поповнення її словникового складу, збагачення слів, які набувають спеціального значення. Термінологія є підсистемою лексики літературної мови, характер якої найповніше виявляється власне у термінології (Bowyer, 2004).

Термінологія, на думку І. Фоміної, є сукупністю термінів певної галузі науки, що пов'язана з відповідною системою понять (Фоміна, 2018: 76). Кожне нове поняття у спеціальній сфері позначається терміном – словом чи словосполученням, яке повинно точно позначити поняття та його співвідношення з іншими поняттями у межах спеціальної сфери (Дакі, 2016: 126). Терміни існують лише в межах певної термінології (Дакі, 2016: 127).

У фокусі статті знаходиться спеціальна термінологія, що функціонує у військовій сфері життя українського суспільства. Військова термінологія –

це впорядкована сукупність військових термінів мови, що відображають поняттєвий апарат військової науки та пов'язані з формами та способами ведення війни, з питаннями стратегічного використання Збройних Сил України, а також оперативного-тактичного застосування об'єднань, з'єднань, частин та підрозділів, з їхньою організацією, озброєнням та технічним оснащенням (Фролов, Крилов, 2021). Натомість військовий термін – це слово чи словосполучення, яке вживається для вираження певного поняття, що стосується військової науки або техніки (Петрова, 2018).

З огляду на те, що сфера військової діяльності дуже велика і розподіляється на різноманітні самостійні галузі знання, існує безліч тактичних, організаційних, військово-технічних термінів, а також термінів, що належать до різних родів військ та видів збройних сил (Удовіченко, 2020). Для кожної з перерахованих сфер характерна власна термінологія. У науковій літературі існує класифікація військової термінології з огляду на галузеві групи («терміносфери»): терміносфера родів військ та видів Збройних Сил; терміносфера військової техніки; організаційна терміносфера; загальнотактична терміносфера; штабна терміносфера; військово-політична терміносфера; командно-стройова терміносфера; військово-топографічна терміносфера (Словник військових термінів, 2020).

Натомість Р. Боуер (R. Bowyer) пропонує власну класифікацію термінів військової сфери, що ґрунтується на різновиді Збройних Сил, яка охоплює:

- терміни сухопутних військ (зокрема терміни механізованих, танкових, аеромобільних та інших військ);
- терміни військово-морських сил (зокрема терміни надводних, підводних сил, морської піхоти тощо);
- терміни військово-повітряних сил (зокрема терміни винищувальної, розвідувальної, бомбардувальної, військово-транспортної авіації);
- терміни військового зв'язку;
- терміни інженерних військ (Bowyer, 2004).

Наведена класифікація засвідчує, що у кожного виду Збройних Сил існує власна термінологія. Військово-морські сили не є виключенням. Військово-морська термінологія є одним із різновидів військової термінології. Військово-морська термінологія, на думку О. Андріянової, є сукупністю моногалузевих і полігалузевих спеціальних найменувань, що співвідносяться з конкретними поняттями та реаліями військово-морської сфери й утворюють відповідну терміносистему (Андрі-

янова, 2011). Українська морська терміносистема відображає терміни, які обслуговують військово-морську, морську і річкову сфери: судноплавство, електромеханічне устаткування, суднобудування, судноремонт і портова мережа (Дакі, 2015, с. 98). Військово-морські терміни, як і всі інші терміни, що стосуються певних сфер знань, відображають слова та словосполучення спеціальної мови, що вживаються для позначення логічно точно сформульованих понять цієї галузі знань. Найхарактернішими ознаками військово-морської термінології як окремої одиниці наукових знань є насамперед, однозначність, системність, точність, відсутність емоційного забарвлення, стислість, безсинонімічність.

Військово-морська терміносистема належить до однієї з найдавніших, однак в українській мові військово-морські формування функціонували лише на певних етапах історії України, й тому розвиток військово-морської термінології здійснювався хвилеподібно. Одним зі способів формування і поповнення військово-морської термінології в українській мові є запозичення (Яремко, 2013). Саме запозичені слова з ранніх етапів формування військово-морської терміносистеми міцно зайняли у ній своє місце.

Загалом розвиток термінології військово-морської справи здебільшого пов'язаний з розвитком військової та морської справи в Україні та розширенням міжнародних контактів з державами, що мають військово-морський флот. У своєму становленні військово-морська термінологія української мови почала формуватися в давньоруській мові на основі морехідної та військової лексики, властивої сухопутному війську. Далі, з розвитком власного військово-морського флоту формування військово-морської термінології української мови здійснювалося з урахуванням запозиченої з європейських мов лексики (Яремко, 2013, с. 159). У європейських мовах уже склалася міжнародна термінологія, і українська мова впроваджувала цей міжнародний фонд у власну мовну систему.

Значна кількість запозичень прийшли у військово-морську лексику шляхом посередництва інших мов у результаті специфічної діяльності військових моряків на основі міжнародних контактів, суднобудування, кораблебудування, теорію та практику морського бою, виконання аварійно-рятувальних робіт на воді. Саме тому сучасній військово-морській термінології притаманне використання питомої лексики, давніх та нових запозичень. Кількісний пріоритет термінолексем становлять запозичення з голландської, французької, латинської, німецької, англійської, грецької

мов (Яремко, 2013, с. 122). У військово-морській термінології української мови значущу роль відіграють інтернаціоналізми.

Досліджуючи етапи формування та семантику військово-морської термінології української мови О. Андріянова на сучасному етапі виокремлює питому лексику, давні та нові запозичення. Авторка зазначає, що питома лексика в українській військово-морській термінології української мови кількісно обмежена й трапляється у таких тематичних групах термінів: назви приміщень спеціального призначення; назви морехідних, бойових і тактичних властивостей корабля; назви на позначення дій; назви на позначення процесуальних ознак і результатів узагальненої дії. Запозичення в українській мові з'являються з розвитком мореплавства. До давніх запозичень належить українська військово-морська термінологія, яка сягає княжої та козацької доби. До нових – військово-морські терміни, що з'явилися в українській мові з кінця XVII ст. Кількісно пріоритетними є запозичення з голландської, французької, латинської, німецької, англійської, грецької мов (Андріянова, 2011, с. 10).

Нова термінологічна лексика зумовлена не лише створенням флоту, а і його модернізацією. Саме безперервний розвиток Збройних Сил є тригером постійної видозміни складу військово-морської лексики, «вмирання» тих чи інших слів, «народження» нових, зміни значень термінів та терміносистеми загалом. У сучасних умовах військово-морська термінологія охоплює сферу розробки новітніх видів зброї, радіоелектронних та інших технічних засобів. Наприклад, терміни, пов'язані з реорганізацією з'єднань сухопутних військ та органів вищого управління, терміни, пов'язані зі зміною деяких важливих положень (доктрин) в тактиці та оперативному мистецтві (лазерний далекомір, керована ракета, зараження радіоактивними продуктами ядерного вибуху, активно-реактивний снаряд; наведення по променю; центр управління тилом; електронний опір). Багато термінів є одночасно і морськими, і військовими, і військово-морськими (компас, штурман, штурвал, гаубиця) Разом з тим у терміносистемі виникає значна кількість і власне військово-морських слів (торпеда, лінкор, ракетно-сець та багато інших).

Вимогами до терміна є стислість та однозначність, однак у військово-морській термінології української мови до 10% термінів не мають однозначності в окремій сфері військової справи (наприклад, контррозвідка, бойове забезпечення). В результаті військово-морський термін виявля-

ється неоднорідним, що спричинює його неправильне тлумачення й унеможливує його семантичну точність.

Військово-морські терміни становлять систему, яка відображає класифікацію речей і явищ, які ними позначаються. На основі стилів уможливується виокремлення окремих груп військово-морських термінів: терміни, що належать до тактики, стратегії, способів ведення війни/бою, підготовки до війни/бою (наприклад, виявлення і засікання цілей), терміни, пов'язані з озброєнням, технічним оснащенням армії/флоту (наприклад, оборонні споруди, інфрачервоні прилади), терміни, що відображають дипломатичну та організаційну сферу застосування (наприклад, положення про військове діловодство та дисциплінарні стягнення) (Bowyer, 2004).

Таким чином, військово-морська термінологія ґрунтується на загальноморській та загальновійськовій термінології, які є взаємозумовленими підсистемами. Варто відзначити, що військово-морська термінологія відображає ту частину морської та військової термінології, яка співвіднесена з поняттями та реаліями військово-морського флоту, певними нормативними документами, зокрема й Конвенцію про Міжнародне морське право.

Висновки. Військово-морська термінологія, яка реалізується за допомогою лексичних одиниць та характеризує поняття та явища сфери військово-морської справи, у своїй сукупності є системою, що динамічно розвивається – терміносистемою, яка відрізняється логічністю, структурованістю та належністю до системи знань щодо кораблебудування, судноплавства та військово-морської служби. Військово-морська термінологія та військово-морська терміносистема – елементи ширшого поняття «військова лексика», оскільки не завжди слова, що стосуються військової сфери, можуть відповідати визначенню «термін» (наприклад, оціночні, зменшувальні, складові, стилістично марковані тощо номінації), проте вони належать до військово-морської лексики. Однак, основу військово-морської лексики становлять саме термінологічні одиниці, тобто терміни.

Сучасна військово-морська термінологія української мови зберігає здебільшого запозичену лексику, не втративши власної самобутності. Характерно, що на сучасному етапі запозичена військово-морська термінологія міцно увійшла до лексичної системи української мови, набувши українські парадигми та породивши безліч дериватів вже на ґрунті української.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андріянова О. Я. Військово-морська термінологія української мови: формування та семантика: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Запорізький нац. ун-тет, Запоріжжя, 2011. 21 с.
2. Дакі О. А. Тематичні групи в українській морській терміносистемі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологія.* 2015. Вип. 54. С. 97–100.
3. Дакі О. А. Українська морська терміносистема: предметно-семантична організація. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки.* 2016. Вип. 38. С. 126–130.
4. Корнодудова Н. Походження, склад і функціонування морської термінології в українській літературній мові. *Мовознавчий вісник.* 2010. Вип. 10. С. 280–284.
5. Петрова Т. О. Українська термінографічна критика: від витоків до сучасності. *Науковий вісник Нац. ун-ту біо-ресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки.* 2018. Вип. 292. С. 208–217.
6. Словник військових термінів та скорочень (абrevіатур). Київ : ВНУ ГШ ЗС України, 2020. 52 с.
7. Удовіченко Л. Українська військова лексика: діакронія мовознавчих студій. *Лінгвістичні дослідження.* 2020. Вип. 52. С. 81–90.
8. Фоміна І. Л. Формування української морської термінології та перші джерела її поповнення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* 2018. Вип. 37 (1). С. 76–78.
9. Фролов С. М., Крилов І. О. Класифікація тематичних груп військово-морських термінів. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.* 2021. Вип. 1 (71). С. 134–138.
10. Яремко Я. П. Нариси з історії української військової термінології: монографія. Дрогобич: Посвіт, 2013. 411 с.
11. Bowyer R. Campaign. Dictionary of Military Terms. Macmillan, Bloomsbury, 2004. 280 p.

REFERENCES

1. Andriianova O. Ya. Viiskovo-morska terminolohiia ukrainiskoi movy: formuvannia ta semantyka [Military terminology of the Ukrainian language: formation and semantics]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Zaporizhzhia, 2011. 21 s [in Ukrainian].
2. Daki O. A. Tematychni hrupy v ukrainiskii morskii terminosystemi [Thematic groups in the Ukrainian maritime terminology system]. Scientific notes of the National University «Ostroh Academy». Series: Philology. 2015. Vyp. 54. S. 97–100 [in Ukrainian].
3. Daki O. A. Ukrainaska morska terminosystema: predmetno-semantychna orhanizatsiia [Ukrainian maritime terminology system: subject-semantic organization]. Scientific works of Kamianets-Podilskiy National University named after Ivan Ohienko. Philological sciences. 2016. Vyp. 38. S. 126–130 [in Ukrainian].
4. Kornodudova N. Pokhodzhennia, sklad i funktcionuvannia morskoi terminolohii v ukrainiskii literaturnii movi [The origin, composition and functioning of maritime terminology in the Ukrainian literary language]. Linguistic Bulletin. 2010. Vyp. 10. S. 280–284 [in Ukrainian].
5. Petrova T. O. Ukrainaska terminohrafichna krytyka: vid vytokiv do suchasnosti [Ukrainian terminographic criticism: from the origins to the present]. Scientific Herald of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Philological Sciences. 2018. Vyp. 292. S. 208–217 [in Ukrainian].
6. Slovnyk viiskovykh terminiv ta skorochen (abreviatur) [Dictionary of military terms and abbreviations]. Kyiv: VNU HSh ZS Ukrainy, 2020. 52 s [in Ukrainian].
7. Udovichenko L. Ukrainaska viiskova leksyka: diakhroniia movoznavchykh studii [Ukrainian military vocabulary: diachrony of linguistic studies.]. Linguistic studies. 2020. Vyp. 52. S. 81–90 [in Ukrainian].
8. Fomina I. L. Formuvannia ukrainiskoi morskoi terminolohii ta pershi dzhherela yii popovnennia [The formation of Ukrainian maritime terminology and the first sources of its replenishment.]. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Philology. 2018. Vyp. 37 (1). S. 76–78 [in Ukrainian].
9. Frolov S. M., Krylov I. O. Klyasyfikatsiia tematychnykh hrup viiskovo-morskykh terminiv [Classification of thematic groups of naval terms]. Collection of scientific works of the Center for Military and Strategic Studies of the National Defense University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky. 2021. Vyp. 1 (71). S. 134–138 [in Ukrainian].
10. Yaremko Ya. P. Narysy z istorii ukrainiskoi viiskovoi terminolohii [Essays on the history of Ukrainian military terminology]: monohrafiia. Drohobych: Posvit, 2013. 411 s [in Ukrainian].
11. Bowyer R. Campaign. Dictionary of Military Terms. Macmillan, Bloomsbury, 2004. 280 p.